

РОЗДІЛ I

Економічна теорія та історія економічної думки

УДК 338.46:658.15

Віра Ліщук,

кандидат економічних наук, доцент кафедри аналітичної економіки та природокористування,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
E-mail: lishchuk.vira@gmail.com

Михайло Ліщук,

кандидат сільськогосподарських наук,
доцент кафедри туризму та цивільної безпеки,
Луцький національний технічний університет;
E-mail: lishchuk.vira@gmail.com

Алла Московчук,

кандидат економічних наук,
доцент, декан факультету обліку та фінансів,
Луцький національний технічний університет
E-mail: lishchuk.vira@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2018-01-8-16>

Регулювання природних монополій: теорія, механізм реалізації та сучасні тенденції

У статті здійснено аналіз сутності та причин виникнення природної монополії. Визначено основні сфери діяльності природних монополістів. Узагальнено принципи регулювання ринків, суб'єктами яких є природні монополісти, та методи регулювання енергетичного сектору ЄС. Систематизовано напрями регуляторних змін в енергетичній сфері України.

Ключові слова: природна монополія, принципи й методи регулювання, демонополізація, енергетичний сектор, регуляторні зміни.

Постановка наукової проблеми та її значення. Рушійним чинником ринкової економіки є конкуренція, сутність якої зазнала змін. Зокрема, її розглядають як елемент ринкової структури, що визначає форму конкурентних відносин. Сучасні ринки, зазвичай, характеризуються недосконалою конкуренцією, а в окремих випадках може виникнути чиста монополія, різновидом якої є природна.

Наслідки монополізму бувають неоднозначними. Здебільшого функціонування підприємств-монополістів спричиняє втрати як суспільству, так і споживачам, тому їхня діяльність регулюється державою. З іншого боку, природні монополії виникають унаслідок дії об'єктивних факторів, а їх функціонування може мати позитивні наслідки для споживачів. Тому держава, по-перше, має визначити ті сфери діяльності природних монополій, що потребують стимулювання конкуренції, а, по-друге, розробити такі форми їх регулювання, які забезпечуватимуть більш ефективне створення благ.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Сутності та механізм регулювання природних монополій розглянуто в працях як вітчизняних (В. Д. Базилевич, Г. М. Філюк [1, с. 11], В. В. Венгер [2, с. 65], Ю. І. Стадницький [3, с. 4]), так і зарубіжних (Дорен П. Ван, Дж. Стігліц, Баумоль У., Ж. Лафонт, Гел Р. Веріан [4, с. 375], Кемпбелл Р. Макконнелл і Брю Л. Стенлі [5, с. 107], Роберт Піндайк С., Деніел

Л. Рубінфелд [6, с. 321]) науковців. Проте виникає необхідність систематизації принципів, підходів, світового досвіду регулювання природних монополій та процесів демонополізації в Україні.

Мета дослідження – узагальнити основні методи й інструменти сучасної політики регулювання природних монополій у світі та Україні. Відповідно до мети виконували такі основні **завдання**: визначення сутності й причин появи природних монополій; характеристика принципів регулювання природних монополій енергетичної сфери Європейського Співтовариства та систематизація основних напрямів регуляторної політики енергетичного сектору України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. За даними Антимонопольного комітету України, станом на 31.11.2017 р. в Україні діяло 2513 суб'єктів природних монополій – загальнодержавних, територіальних на рівні області чи декількох областей і локальних у межах окремої області. Найбільш потужними та вертикально й горизонтально інтегрованими є газовий сектор та електроенергетика. Так, у газовому секторі нараховується 45 суб'єктів із розподілу природного, нафтового газу та газу (метану) вугільних родовищ; два – зі зберігання природного газу, газу (метану) вугільних родовищ (у тому числі 1 в АРК) і 2 – із транспортування природного, нафтового газу й газу (метану) вугільних родовищ (у тому числі й у АРК) [7].

В економічній теорії інфраструктурні мережі, зазвичай, вважаються природними монополіями (електричні, газо- та нафтотранспортні). Це зазначено і в європейському законодавстві.

Теорія природної монополії починається в 1848 р. Її відмінність від штучної досліджував Джон Стюарт Мілль, який уважав, що природна монополія – об'єктивний результат розвитку ринку в деяких сферах економіки, що не залежить від зусиль держави. Штучна монополія створюється державою й закріплюється законодавчими актами, а не законами ринку [8].

Основні погляди економістів на сутність природних монополій, які дають змогу визначити причини їх появи, відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Поняття «природна монополія»

Автор	Тлумачення
Базилевич В. Д., Филюк Г. М.	Природні монополії виникають у сферах економіки, які характеризуються економією від масштабів виробництва, що зростає
Венгер В. В.	Результативність діяльності природних монополій зумовлена ефектом природного масштабу, який дає змогу монополісту забезпечувати благами всю місткість ринку.
Стадницький Ю. І.	Природна монополія – вид господарської діяльності, що за наявного рівня НТП, цін ресурсів і попиту характеризується істотним ефектом масштабу й функціонує лише за умови законодавчого захисту від конкуренції
Веріан Гел Р.	Природна монополія – це ситуація, коли існують великі постійні витрати та малі граничні витрати
Макконнелл Кемпбелл Р. і Брю Стенлі Л.	Природна монополія – це галузь, у якій економія зумовлена зростанням масштабу виробництва та конкуренція недопустима
Піндайк Роберт С., Рубінфелд Деніел Л.	Фірма є природним монополістом, якщо вона має економію на масштабах (спадні середні та граничні витрати) упродовж усього циклу виробництва

Сформовано на основі джерел [1–6].

Закон України «Про природні монополії» визначає її як стан ринку благ, за якого задоволення попиту є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку із суттєвим зменшенням витрат на одиницю продукції в разі збільшення обсягів виробництва), а блага, що виробляються, не мають близьких замінників [9].

Отже, причинами виникнення природних монополій є технологічні особливості, які пов'язані зі значними капітальними вкладеннями; великий позитивний ефект масштабу, за якого зниження середніх витрат можливе лише за великих обсягів продукції; відсутність близьких замінників товару, що обмежує вибір споживачів; неприпустимість конкуренції, тобто її не вигідність споживачам і наявність законодавчого захисту від конкуренції.

Процес регулювання природних монополій потрібно розглядати як на рівні демонополізації окремих напрямів діяльності, так і на рівні регулювання ціноутворення та якості надання послуг.

Україна є членом Енергетичного співтовариства, заснованого у 2006 р. з метою побудови єдиного європейського енергетичного простору з уніфікованими й транспарентними правилами ринку як серед країн-членів, так і між країнами-сусідами. Відповідно до договору Європейського енергетичного товариства країни-члени зобов'язуються сформувати ринкові відносини у видах економічної діяльності, які відповідають природній монополії, та розробити спільні правила внутрішнього ринку електроенергії й газу [9, 10].

Основні базові принципи регулювання ринків, суб'єктами яких є підприємства природних монополій, відображено на рис. 1.

Рис. 1. Принципи регулювання природних монополій

Сформовано на основі джерела [11].

1. Розмежування (юридичне, організаційне та адміністративне) – відокремлення від вертикально інтегрованих компаній підприємств із магістрального й розподільного транспортування газу та електроенергії з обов'язковим запровадженням окремого бухгалтерського обліку.

2. Недискримінаційний доступ до мереж – прозора тарифна система, що покриває всі економічно обґрунтовані витрати.

3. Публічно-суспільне усвідомлення й сприйняття діяльності природних монополій. Прозорість тарифної системи, що стимулює інвестування в розвиток виробничих потужностей.

4. Незалежність регуляторного органу, щодо створення об'єктивних і прозорих правил гри на ринку, проведення обов'язкового моніторингу діяльності природних монополій та оприлюднення його результатів, прогнозування потреб енергетичних ресурсів.

5. Заборона перехресного субсидування й державне втручання в межах, що не завдають шкоди іншим учасникам ринку.

Тривалий час законодавство європейських країн і ЄС загалом не обмежувало природну монополію та створювало захист від доступу на ринок інших суб'єктів. Лише наприкінці 90-х рр. ХХ ст. ситуація почала змінюватися. Так, у ЄС процес лібералізації електроенергетичної (від 1996 р.) і газової (від 1998 р.) галузей тривав близько 10 років, що дало змогу реформувати такі ринки.

У різних країнах світу регулювання діяльності суб'єктів природних монополій здійснюється по-різному. Зокрема, у США регульованими залишаються такі галузі природних монополій, як залізничний, авіаційний транспорт; паливно-енергетичні виробництва (газопостачання, виробництво електроенергії); надання багатьох видів комунальних послуг. Держава регулює рівень цін, обсяги послуг, межі ринків збуту, вимоги до якості вироблених послуг, забезпечення доступу до інфраструктури суб'єкта природної монополії [12, с. 78].

У країнах Західної Європи, зокрема ФРН, у регулюванні діяльності природних монополій намагаються визначити баланс між захистом суб'єктів природних монополій від конкуренції й загальнодержавними інтересами. Підходи, які використовує Європейська комісія, ураховують такі фактори:

– в економіці не повинно бути видів діяльності, що є захищеними від конкуренції завдяки своїй природі (усі такі ринки потребують лібералізації);

– кожна країна ЄС самостійно визначає послуги природних монополістів, які потребують обмеження конкуренції;

– захист від конкуренції повинен бути адекватним, тобто державне регулювання – це, по суті, надання гарантій, необхідних для виконання суб'єктами природних монополій їхніх завдань;

– законодавством ЄС не унормовується форма власності (державна чи приватна) підприємств, які є суб'єктами природних монополій. У країнах ЄС намагалися визначити оптимальну кількість підприємств, що мають перебувати в державній власності [13].

Процес лібералізації в окремих країнах ЄС, які регулювала Європейська комісія, відбувався в напрямках надання гарантії вільної торгівлі й забезпечення послуг у межах ЄС, допуску зовнішніх конкурентів на ринки, що раніше належали державним монополіям (зокрема телефонні та поштові послуги, енергетика й транспорт). Лібералізація поширювалася на сфери телекомунікацій, частково – на сферу поштових послуг, енергетики та транспорту. Хоча європейське законодавство не вимагає приватизації державних природних монополій, проте вона може відбуватися для забезпечення доступу до ринку капіталів і залучення приватних інвесторів.

У країнах Західної Європи держава може обмежувати діяльність суб'єктів природних монополій для забезпечення загальних соціальних потреб, а також гарантувати забезпечення основних суспільних потреб, обмежуючи діяльність природних монополій, проте не регулювати діяльність ефективних приватних підприємств-монополістів [14].

Договором про Енергетичну хартію (1994 р.) та директивами про електроенергетику й газ передбачено основні принципи діяльності енергетичного ринку в Європейському Союзі. Відповідно до них країни-члени ЄС відкрили для конкуренції близько 65 % електроенергетичного й 80 % газового ринку.

До повного відкриття ринків для конкуренції для суб'єктів, котрі займаються діяльністю з генерації електроенергії/газу, передачі та розподілу електроенергії/газу, розроблено певні правила, котрі потрібно виконувати. Це, зокрема, необхідність гарантувати належний рівень безпеки й надійності мереж і постачання; надавати доступ до мереж енергопостачання; захищати соціально вразливі групи споживачів від відключення; підтримувати високі стандарти надання послуг. Суб'єкти, які виконують декілька видів ліцензованої діяльності, зобов'язані вести відокремлені рахунки. Державним законодавством не передбачено пріоритетів суб'єктам господарювання залежно від форм власності.

У світовому досвіді створення органів регулювання природних монополій використовуються три підходи (рис. 2).

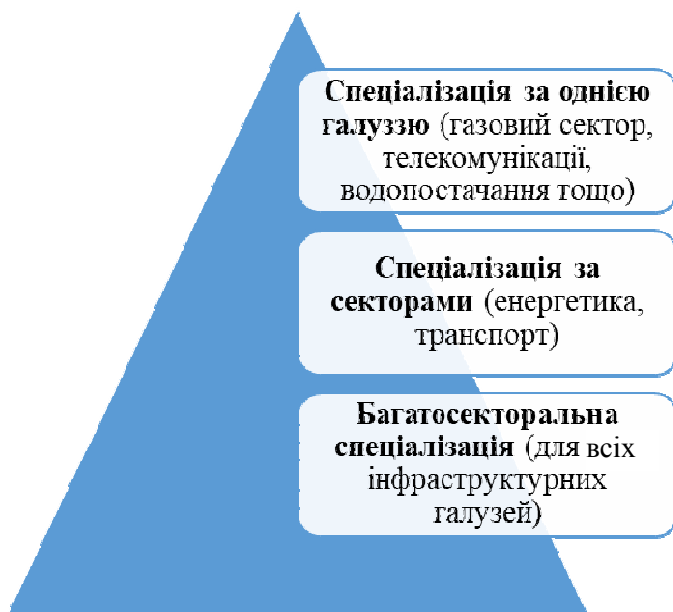

Рис. 2. Підходи до створення органів регулювання природних монополій

Так, система галузевих регулювальних органів у сферах природних монополій, приватизованих у часи правління уряду М. Тетчер, діє у Великобританії. Відповідні регуляційні агенції існують також у Китаї, Франції, Італії, Швеції, Бразилії, Австрії, Японії й багатьох інших країнах [15].

Регулювання діяльності природних монополій в Україні обмежувалося регулюванням ціноутворення без реальних ринкових перетворень. Інтегрування в європейський енергетичний ринок активізувало процес перетворення енергетичного сектору України в напрямі його демонополізації й лібералізації. Конкретні кроки в регуляторних змінах передбачають: 1) створення адекватного нормативно-правового забезпечення, що відповідає міжнародним вимогам; 2) реструктуризацію нафто-газового комплексу й 3) створення ефективного енергетичного ринку, зокрема газового.

1. У зв'язку з приєднанням України до Енергетичного співтовариства має бути посилена взаємодія з ЄС щодо розбудови єдиного внутрішнього ринку, одним з основних інструментів якого є якісна зміна ролі регуляторів енергетики. Тому прийнято Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» (НКРЕКП) [16], яким законодавчо визначено механізм і стандарти роботи Регулятора.

До 2015 р. основним документом, який регулював функціонування ринку газу в Україні, був Закон України «Про основи функціонування ринку природного газу» (від 08.07.2010 р.). Проте його положення не відповідали вимогам третього енергетичного пакету. І у 2015 р. прийнято новий Закон України «Про ринок природного газу» [17], який урахує європейські директиви щодо функціонування внутрішнього ринку газу. Закон вступив у силу з 1 жовтня 2015 р., тобто Україна виконала вимоги третього енергетичного пакету. Загалом його можна вважати «антимонопольним».

Частково удосконалено вторинне законодавство, що регулює відносини суб'єктів ринку природного газу, зокрема внесено зміни до Кодексу газотранспортної системи, Кодексу газорозподільних систем, Правил постачання природного газу тощо.

2. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України й НАК «Нафтогаз України» запропонували моделі реструктуризації та демонополізації газового сектору, які мають як переваги, так і недоліки, що є спільними для них. Це: 1) визначення місця оператора зі зберігання газу й компаній із видобутку газу в структурах (чи поза ними) «Нафтогаз України» та «Укргазвидобування». Від цього залежить конкурентність ринку; 2) ризики політичного впливу Уряду на діяльність із транспортування й зберігання газу; 3) необхідність контролю за процесом реформування, що може прискорювати чи гальмувати цей процес; 4) проблемним питанням є майбутнє підземних сховищ газу, від розв'язання якого залежить результативність їхньої діяльності [18].

3. Законодавчо-нормативні та структурні зміни в енергетичному комплексі мають бути спрямовані на створення ринкового середовища. У газовому секторі України можна виділити три сегменти, які вирізняються можливістю й ступенем ринкових перетворень. Це оптовий ринок (видобуток та імпорт), ринок постачання (роздрібний) природного газу й транспортування, розподіл і зберігання газу (сектор природної монополії лише з можливостями лібералізації).

Основна проблема, не розв'язана в газовому ринку України, – це повна відсутність конкуренції в роздрібному сегменті, а також обмежена конкуренція в оптовому сегменті ринку. Така ситуація зумовлена низкою причин:

– відповідно до Положення «Про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу» [19] запроваджено адміністративне обмеження ціни, яке охоплює 60 % ринку;

– ринкова ціна перевищує регульовану більше ніж на 40 %, що є бар'єром для нових постачальників і, як наслідок, відсутня конкуренція;

– не відбулося фактичного розмежування роздрібних постачальників та операторів газорозподільчої мережі, близько 80 % ринку належить групі з проблемною репутацією;

– субсидії охоплюють 50 % домогосподарств і, по суті, не стимулюють енергозбереження та енергоефективність [20].

Політика ціноутворення як складник реформування енергетичних ринків впливає на процес інвестування в енергетичній галузі й створює стимули для посилення конкуренції та, як наслідок, підвищення ефективності діяльності енергетичних систем. Ціна на газ має відповідати як його реальним витратам, так і умовам попиту й пропозиції на ринку. У випадку відсутності ефективного ринку залишається розрахунковий спосіб, виходячи з ціни газу на більш ліквідних хабах. Тому в Постанові Кабміну України № 315 від 27 квітня 2016 р. «Про внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2015 р. № 758 «Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у

процесі функціонування ринку природного газу (відносини у перехідний період)» [21] визначається регульована оптова ціна на природний газ. Із квітня 2017 р. встановлено тарифи для ПАТ «Укртрансгаз» на послуги транспортування природного газу для точок входу й точок виходу, розміщених на території України, та затверджено Методику визначення й розрахунку тарифу на послуги розподілу природного газу (Постанова НКРЕКП від 25.02.2016 № 236 «Про затвердження Методики визначення та розрахунку тарифу на послуги розподілу природного газу» [22]). Методика передбачає формування: 1) необхідного доходу операторів ГРМ за принципом «cost+»; 2) тарифів на основі плати за потужність (технічну) з урахуванням оплати тарифу ПАТ «Укртрансгаз» для точок виходу з ГТС у ГРМ; 3) абонентської плати. Формування тарифів на основі плати за потужність дає змогу забезпечити рівномірне надходження коштів за послуги оператора ГРМ, у тому числі в літній період, що є найбільш сприятливим для профілактичних і ремонтних робіт [23].

НКРЕКП виявила низку ризиків при застосуванні замовленої потужності:

- 1) зазвичай, побутові споживачі не мають необхідних фахових знань для визначення величини замовленої потужності;
- 2) існує непрозора процедура визначення замовленої потужності;
- 3) відсутність здійснення контролю за дотриманням величини замовленої потужності (близько 11 млн побутових споживачів) і засобів телеметрії.

Задля соціального захисту побутових споживачів НКРЕКП передбачила перехідний трирічний період із вирівнювання тарифів, який дасть змогу побутовим споживачам легше адаптуватися до нових умов.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз сутності природних монополій і сучасних тенденцій їх регулювання дає підставу зробити такі висновки:

- об'єктивність виникнення природних монополій зумовила особливості ставлення держави до них і механізм їх регулювання, що передбачає спільні принципи та підходи, проте різні форми й методи створення конкурентних ринків;
- інтегрування в європейський енергетичний ринок викликало необхідність реальних регуляторних змін в енергетичній сфері України, яка є найбільшим сектором природної монополії, що поширюється на важливі загальносуспільні блага й впливає на добробут населення;
- ефективність регуляторних змін залежить від послідовності кроків, які здійснює держава, та дієвості механізму реалізації заходів в енергетичній сфері. Це, зокрема, створення необхідного інституціонального середовища в енергетичній сфері і її демонополізація; формування конкурентних ринкових умов в оптовому й роздрібному секторах; лібералізація діяльності інфраструктурних мереж, які залишатимуться природними монополіями;
- нормативно-правове забезпечення газового сектору України, що відповідає вимогам Європейського Співтовариства, стало імпульсом ринкових перетворень, проте воно потребує подальшого вдосконалення та реального запровадження.

У дослідженні процесів регулювання суб'єктів природної монополії в Україні особливу увагу буде приділено методам й інструментам, що дають змогу вплинути на реальні зміни в діяльності підприємств енергетичної сфери.

Джерела та література

1. Базилевич В. Д., Філюк Г. М. Природні монополії: монографія. Київ: Знання, 2006. 367 с.
2. Венгер В. В. Державне регулювання діяльності природних монополій в Україні: напрями вдосконалення URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/19818/04-Venger.pdf> (дата звернення: 09.01.2018).
3. Стадницький Ю. І. Державне регулювання діяльності природних монополій. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 09.01.2018).
4. Веріан Гел Р. Мікроекономіка : проміжний рівень. Сучасний підхід: пер. з англ. С. Слухая. Київ: Лібра, 2006. 632 с.
5. Макконнелл Кемпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: в 2 т.; пер. с англ. 11-го изд. Москва: Республика, 1992. Т. 2. 400 с.
6. Піндайк Роберт С., Рубінфелд Деніел Л. Мікроекономіка: пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. Київ: Основи, 1996. 646 с.
7. Зведений перелік суб'єктів природних монополій. URL: <http://www.amc.gov.ua/> (дата звернення: 09.01.2018).

8. Кузьменко Л. Г. Світовий досвід регулювання діяльності суб'єктів природних монополій та основні напрями вдосконалення їх регулювання в Україні. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6782/Kuz'menko_Svitovyy_dosvid_rehulyuvannya.pdf (дата звернення: 09.01.2018).
9. Про природні монополії: Закон України редакція від 11.06.2017 №1682-14. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-14> (дата звернення: 09.01.2018).
10. Richtlinie 96/92/EG des Europäischen Parlaments und des Rates betreffend gemeinsame Vorschriften für den Elektrizitäts binnemarkt vom 19. Dezember 1996, Amtsblatt Nr. L027 vom 30. 01. 1997 S. 0020.
11. Брич В., Федірко М. Регулювання діяльності підприємств природних монополій в умовах співпраці України з європейським енергетичним співтовариством URL: <http://dSPACE.tneu.edu.ua/bitstream/316497/6211/pdf> (дата звернення: 10.01.2018).
12. Бутыркин А. Я. Теория и практика антимонопольного регулирования в ведущих странах запада и России. Москва: Новый век, 2004. 87 с.
13. Торговельно-економічна місія у складі Посольства України у ФРН, Берлін, червень 2003 р. URL: <http://www.bun.de/kartellamt.de/> (дата звернення: 10.01.2018).
14. Положення Європейського законодавства. URL: http://europa.eu.int/comm/competition/index_en.html (дата звернення: 10.01.2018).
15. Артемчук Т. Проблеми ефективного функціонування природних монополій та засади їх вирішення шляхом державного регулювання. *Вісник ТНЕУ*. Тернопіль, 2015. № 4. С. 119–129.
16. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Закон України редакція від 14.12.2017 №1540–19. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-19?> (дата звернення: 09.01.2018).
17. Про ринок природного газу: Закон України редакція від 01.11.2016 №329-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/329-19> (дата звернення: 10.01.2018).
18. Українська Енергетика. URL: <http://ua-energy.org/> (дата звернення: 10.01.2018).
19. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу: Постанова Кабміну України редакція від 01.01.2018 №187-2017-п URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187-2017-%D0%BF> (дата звернення: 10.01.2018).
20. Особливості реформування ринку природного газу: нова модель за пропозицією СЕС URL: <http://kompek.rada.gov.ua/uploads/documents/29844.pdf> (дата звернення: 10.01.2018).
21. Про внесення змін до Постанови Кабінету міністрів України від 1 жовтня 2015 р. №758: Постанова Кабміну України від 27 квітня 2016 р. №315. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/315-2016-%D0%BF> (дата звернення: 10.01.2018).
22. Про затвердження Методики визначення та розрахунку тарифу на послуги розподілу природного газу: Постанова НКРЕКП від 25.02.2016 № 236. Редакція від 18.03.2017 №z1434-16. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1434-16?test=XX7MfyrCSgkyxVaIZiBzZmEDHI4O6s80msh8Ie6> (дата звернення: 10.01.2018).
23. Криза в системі тарифоутворення та шляхи її вирішення. URL: https://www.energy-community.org/dam/jcr.../WSG062017_.pdf (дата звернення: 10.01.2018).

References

1. Bazylevych V. D., Filiuk H. M. Pryrodni monopolii: monohrafiia. Kyiv: Znannia, 2006. 367 s.
2. Venher V. V. Derzhavne rehulivannia diialnosti pryrodnykh monopolii v Ukraini : napriamy vdoskonalennia URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/19818/04-Venger.pdf> (дата звернення: 09.01.2018).
3. Stadnytskyi Iu. I. Derzhavne rehulivannia diialnosti pryrodnykh monopolii. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 09.01.2018).
4. Verian Hel R. Mikroekonomika : promizhnyi riven. Suchasnyi pidkhd. per. z anhliiskoi S. Slukhaia. Kyiv: Libra, 2006. 632 s.
5. Makkonnell Kempbell R., Briu Stenly L. Ekonomys: Prynyspy, problemy u polytyka. v 2 t.. per. s anhl. 11-ho yzd. Moskva: Respublyka, 1992. T. 2. 400 s.
6. Pindaik Robert S., Rubinfeld Deniel L. Mikroekonomika. Per. z anhl. A. Oliinyk, R. Skil'skyi. Kyiv: Osnovy, 1996. 646 s.
7. Zvedenyi perelik sub'iektiv pryrodnykh monopolii. URL: <http://www.amc.gov.ua/> (дата звернення: 09.01.2018).
8. Kuzmenko L. H. Svitoviy dosvid rehulivannia diialnosti sub'iektiv pryrodnykh monopolii ta osnovni napriamy vdoskonalennia yikh rehulivannia v Ukraini. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6782/Kuz'menko_Svitovyy_dosvid_rehulyuvannya.pdf (дата звернення: 09.01.2018).
9. Pro pryrodni monopolii: Zakon Ukrainy redaktsiia vid 11.06.2017 №1682-14. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-14> (дата звернення: 09.01.2018).

10. Richtlinie 96/92/EG des Europäischen Parlaments und des Rates betreffend gemeinsame Vorschriften für den Elektrizitätsbinnenmarkt vom 19. Dezember 1996, Amtsblatt Nr. L027 vom 30. 01. 1997 S. 0020.
11. Brych V., Fedirko M. Rehuliuвання діяльності підприємств природних монополій в умовах співпраці України з європейським енергетичним співтовариством URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/6211/pdf> (data zvernennia: 10.01.2018).
12. Butyrkyn A. Ia. Teoriya y praktyka antymopolnoho rehulyrovanyia v vedushchykh stranakh zapada y Rossyy. Moskva: Novyi vek, 2004. 87 s.
13. Torhovelno-ekonomichna misiia u skladi Posolstva Ukrainy u FRN, Berlin, cherven 2003 r. URL: <http://www.bun.de/kartellamt.de/> (data zvernennia: 10.01.2018).
14. Polozhennia Yevropeiskoho zakonodavstva. URL: http://europa.eu.int/comm/competition/index_en.html (data zvernennia: 10.01.2018).
15. Artemchuk T. Problemy efektyvnoho funktsionuvannia pryrodnykh monopolii ta zasady yikh vyrishennia shliakhom derzhavnogo rehuliuвання. Visnyk TNEU. Ternopil, 2015. № 4. S. 119–129.
16. Pro Natsionalnu komisiuu, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh: Zakon Ukrainy redaktsiia vid 14.12.2017 №1540–19. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-19?> (data zvernennia: 09.01.2018).
17. Pro rynek pryrodnoho hazu: Zakon Ukrainy redaktsiia vid 01.11.2016 № 329–19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/329-19> (data zvernennia: 10.01.2018).
18. Ukrainska Enerhetyka. URL: <http://ua-energy.org/> (data zvernennia: 10.01.2018).
19. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro pokladennia spetsialnykh obov'iazkiv na sub'iektiv rynku pryrodnoho hazu dlia zabezpechennia zahalnosuspilnykh interesiv u protsesi funktsionuvannia rynku pryrodnoho hazu: Postanova Kabminu Ukrainy redaktsiia vid 01.01.2018 №187–2017-p URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187-2017-%D0%BF> (data zvernennia: 10.01.2018).
20. Osoblyvosti reformuvannia rynku pryrodnoho hazu: nova model za propozytsiieiu SES URL: <http://kompek.rada.gov.ua/uploads/documents/29844.pdf> (data zvernennia: 10.01.2018).
21. Pro vnesennia zmin do Postanovy Kabinetu ministriv Ukrainy vid 1 zhovtnia 2015 r. № 758: Postanova Kabminu Ukrainy vid 27 kvitnia 2016r. №315. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/315-2016-%D0%BF> (data zvernennia: 10.01.2018).
22. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia ta rozrakhunku taryfu na posluhy rozpodilu pryrodnoho hazu: Postanova NKREKP vid 25.02.2016 № 236. Redaktsiia vid 18.03.2017 №z1434-16. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1434-16?test=XX7MfyrCSgkyxValZiBzZmEDHI4O6s80msh8Ie6> (data zvernennia: 10.01.2018).
23. Kryza v systemi taryfotvorennia ta shliakhy yii vyrishennia. URL: https://www.energy-community.org/dam/jcr.. /WSG062017_.pdf (data zvernennia: 10.01.2018).

Вера Лищук, Михаил Лищук, Алла Московчук. Регулирование естественных монополий: теория, механизм реализации и современные тенденции. В статье обобщаются основные методы и инструменты современной мировой политики регулирования естественных монополий. Определяются сущность, причины появления и сферы деятельности естественных монополий. Сформированы базовые принципы регулирования энергетических рынков, субъектами которых являются предприятия естественных монополий: разграничение управленческих функций, недискриминационный доступ к сетям, прозрачность и публичность, независимость регуляторного органа и запрет перекрестного субсидирования. Указаны факторы, учитывающие Европейский в регулировании предприятий-монополистов. Рассматриваются основные подходы, которые используют европейские страны в создании органов регулирования естественных монополий.

Осуществлен анализ регуляторных изменений в энергетической политике Украины по следующим направлениям: создание адекватного нормативно-правового обеспечения, отвечающего международным требованиям; варианты реструктуризации нефтегазового комплекса и формирования эффективного энергетического рынка. Рассмотрены основные недостатки моделей демополизации энергетического сектора Украины, предложенные Министерством энергетики и угольной промышленности Украины и «Нефтегаз Украины». Определяются причины отсутствия конкуренции в розничном сегменте, а также ограниченности конкуренции в оптовом сегменте энергетического рынка. Показан механизм формирования регулируемой оптовой цены на природный газ и методику расчета тарифа на услуги распределения природного газа. Предлагаются направления совершенствования регуляторной политики энергетического сектора Украины.

Ключевые слова: естественная монополия, принципы и методы регулирования, демополизация, энергетический сектор, регуляторные изменения.

Vira Lishchuk, Mykhailo Lishchuk, Alla Moskovchuk. Regulation of Natural Monopolies: Theory, Mechanism of Realization and Modern Tendencies. The article generalizes the main methods and tools of the modern world policy of natural monopolies regulation. The essence, causes of appearance and sphere of activity of natural monopolies are

determined. The basic principles of regulation of energy markets, the subjects of which are enterprises of natural monopolies, are formed: separation of managerial functions, non-discriminatory access to networks, transparency and publicity, independence of the regulatory body and the prohibition of cross-subsidization. The factors, taken into account by European Commission in the regulation of enterprises-monopolists are noted. The main approaches used by European countries in regulatory bodies creation for natural monopolies are considered.

The analysis of regulatory changes of Ukrainian energy policy in the following areas was made: creation of adequate legal and regulatory framework that meets international requirements; options for the restructuring of the oil and gas complex and efficient energy market formation. The main disadvantages of demonopolization models of Ukrainian energy sector proposed by the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine and Naftogaz of Ukraine are considered. The reasons for the competition lack in the retail segment, as well as the limited competition in the wholesale segment of the energy market were determined. The mechanism of regulated wholesale price for natural gas forming and the methodology for calculating the tariff for natural gas distribution are shown. The directions of improvement of the regulatory policy of Ukrainian energy sector are proposed.

Key words: natural monopoly, principles and regulation methods, demonopolization, energy sector, regulatory changes.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2017 р.

УДК 330.837

Олена Стрішенець,
доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри аналітичної економіки
та приро докористування,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки;
E-mail: analyteconom@gmail.com
Галянт Сергій,
аспірант II року навчання
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
E-mail: analyteconom@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2018-01-16-21>

Інституціональна економічна теорія: науково-теоретичні передумови зародження (німецька історична школа)

У статті розглянуто наукові здобутки вчених німецької історичної школи класичної політичної економіки, котрі позитивно вплинули на подальший розвиток економічної науки й, зокрема, інституціональної економічної теорії.

На основі аналізу праць учених встановлено, що запозичення засновниками названої теорії необхідності розгляду економічних, правових і соціальних відносин у єдності, звернення до проблем моралі, культури, духу суспільства, використання під час аналізу господарського життя, стану розвитку соціально-культурного середовища поглибило процес вивчення неекономічних факторів господарської діяльності.

Використання системності під час вивчення економіки збільшило чисельність інструментарію в процесі наукового пошуку, сприяло поширенню історичного методу дослідження, а також запровадженню міждисциплінарного підходу.

Ключові слова: економічна теорія, економічна думка, інституціональна економічна теорія, німецька історична школа, напрямок економічної думки, історичний метод дослідження.

Постановка наукової проблеми та її значення. Труднощі виконання економічних завдань у країнах Європи, а також в усьому світі підносять значення економічної теорії, котра служить основою обґрунтування господарської політики, стосується проблем розвитку світової й вітчизняної економіки. Вивчення інституціональної економічної теорії – однієї з найбільш поширених у світі, її формування та зародження представляє чималий науковий інтерес, розширює економічні знання, сприяє їх теоретичному переосмисленню відповідно до реалій сьогодення.

Особливо гостро потреба у вивченні економічної теорії постала в Україні, де хід економічних реформ не дав очікуваних результатів. Вироблення нової моделі реформування економіки країни